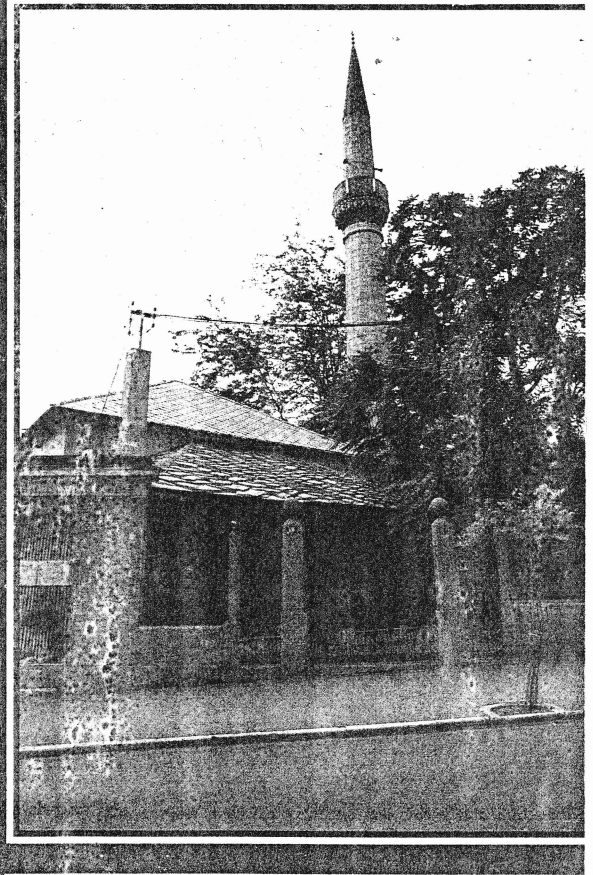
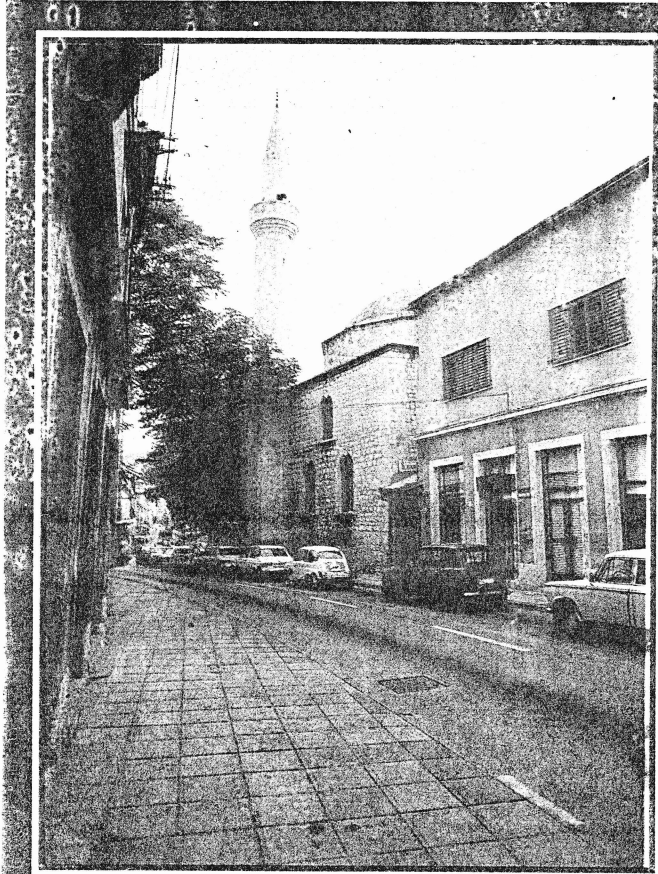

TÜRK DÜNYASI TARİH DERGİSİ

Bosna Hersek'te Mostar Nasuh Ağa Camii.
Kitabesine göre Hicri 935/Milâdi 1528/29
tarihlerinde yapılmış, daha sonra
XVIII. asırda yenilenmiştir. ➔

Mostar'da Bir Camii

OCAK 1993

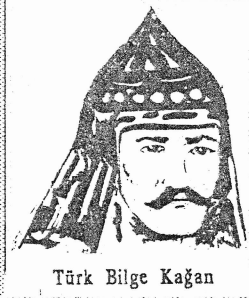
73

15.000 TL.

TÜRK DÜNYASI
ARAŞTIRMALARI VAKFI

BAŞLANGIÇTAN CUMHURİYETE KADAR TÜRK TARİHÇİLİĞİ

Kemal KOÇAK¹

Türk Bilge Kağan

Türk tarihinin bugün için bilinen ilk yazılı belgeleri VIII. yüzyılda yazılan Göktürk kitâbeleridir.

Kitâbeler, Moğolistan'da Koşu Çaydam gölü civarında Orhun ırmağının eski ya-
tağı yakınında bulunmaktadır. Bilge Ka-
ğan, Kitâbesinde, kendilerini Çin me-
deniyetinin uyuşturucu şehir hayatına
kaptırarak, Milli benlikten uzaklaşan bir
kısım Türklere karşı; "Ey Türk Milleti!
Titre! Ve kendine dön!" diye hitâbetmek-
tedir. Türk hükümdarlık ailesine men-
sup Yuluğ Tigin adlı bir prens tarafın-
dan yazılan kitâbelerin her satırında ko-
yu bir Türklük şuuru ve milliyetçilik yat-
maktadır. Yuluğ Tigin, bilinen ilk Türk
tarihçisi, edebiyatçısı, mimari ve ressamı
sayılmaktadır².

Türkler ile Müslüman Arap orduları Talas savaşında karşılaştılar (751). Bir kısım Türkler İslâmiyeti kabul ettiler. X. yüzyılın ilk yarısında Karahanlılar'dan Satuk Buğra Han'ın İslâmiyeti benimsemesiyle, Karahanlılar devletinde resmî din İslâmiyet oldu (940). Türklerin topluca İslâmiyete geçişiyle tek din bütün Türk ülkelerini kapladı ve çevre ülkeleri de etkiledi. Millî kültür yanında İslâmiyetin büyük önemi ve etkisiyle Türkler'in kendi içlerindeki mücadele ve çatışmalar ortadan kalktı. Türkler İslâmiyetin ve İslâm medeniyetinin bir numaralı savunucusu ve koruyucusu oldular³.

"İslâm medeniyetinin milliyet ideallerine cevap vermeyen prensipleri Türk milletinin millî değerleri üzerinde bir takım hırpalayıcı tesir yapmıştı. Bilhassa Türk dilinin arabî ve farsî saltanatı karşısında ihmal ve hatta terk edilmesi, millî bütünlüğü ve millî gelişmeyi sarsan hâdiselerdendi"⁴. XI. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud'un, devrinin dili, edebiyatı, tarihi, coğrafyası ve sosyolojisi hakkında kıymetli bilgilerle zengin bir millî kültür hazinesi "Divânü Lûgaatit-Türk" adlı eseri ile XII. yüzyılda Fahreddin Mübârekşah'ın, Türk Milleti ve onun belli başlı meziyetleri, karakteristik vasıfları hakkında salâhiyetle ve isabetle verdiği tarih bilgileri, Türk karakteri tarihi, Türk dili, Türk medeniyeti tarihi bakımından çok mühim görüşler, bilgiler ve haberler ihtiva eden "Şecere-i Ensâb"ı, bu tehlikenin önüne geçmek için girişilen büyük ve değerli hareket, millî benliğin canlı tezahürlerinden olmaktadır.

XI. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar Selçuklular'ın da Türk olmasına rağmen, İranlı unsurun Anadolu'ya gelmesi ve Farsça'nın Türk dilinin üstüne çıkması bir takım meselelerin de ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Türkçe belli başlı kültür merkezlerinde, başta Konya

1 Millî Eğitim Bakanlığı İlköğretim Genel Müdürlüğü Daire Başkanı G. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Doktora Programı Öğrencisi.

2 Selahattin Dikmen-Kemal Koçak, Tarih Lise I, Üner Yayınları, Ankara, 1990, s. 179-180.

3 Cemal Anadol, Tarihe Hükmeden Millet Türkler I, Millî Kültür Yayınları, İstanbul, 1977, s. 117-120.

4 Nihad Sâmî Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi II. M.E.B. Devlet Kitapları, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972, s. 1066.

olmak üzere Kayseri ve Niğde'de konuşulmamış, fakat İran'dan gelen unsur bunu resmî devlet dili haline getirmeye elinden geldiği kadar da gayret sarfetmiştir. İşte zaman zaman yapılan gayretler, yalnızca Anadolu'da değil bütün Yakın-Doğu'da neticelerini göstermiştir. Türk dünyası olarak kabul edebileceğimiz Mısır, Suriye, Anadolu ve bütün Horasan bölgesinde bulunan halk, özellikle bu halkın esasını teşkil eden Türkmen grupları, başlarında bulunan kimselerin önderliğinde, Türkçe'ye dört elle sarılmaya başlamışlardır¹.

Türkmen grupları, Türkçe'yi hâkim bir dil haline getirmek için zaman zaman Anadolu'da şehirlere karşı yürüyüş yapmışlar ve bu yolda gayret sarfetmişlerdir. Karamanoğlu Mehmet Bey topladığı divânda 13 Mayıs 1270'de "Bu günden sonra, divânda, dergâhta, barigâhta, mecliste ve meydanda Türkçe'den başka dil kullanılmayacaktır"² kararını aldı. Türk tarihi bakımından önemli ve

Türkçe'yi ön plâna alan bu karar, ne yazık ki uygulama imkânı bulamamıştır. Bugün "Dil Bayramı" olarak her yıl 13 Mayıs'ta Karaman'da Türkiye genelinde kutlanmaktadır.

XIV. yüzyılın ilk yarısında Kırşehir'de bulunan Aşık Paşa Garibnâme adlı eserinde:

*Kamu dilde var idi zabt ü usûl
Bunlara düşmüş idi cümle ukûl
Türk diline kimsene bakmaz idi
Türklerle hergiz gönül akmaz idi
Türk dahu bilmez idi bu dilleri
İnce yolu ol ulu menzilleri³*

mısraları ile Türkçe'ye kimsenin iltifat etmediğini ve kimsenin kalbinin bu dile akmadığını söylemek suretiyle bütün halkın düşüncesini dile getirmiştir. Bütün bu gayretler sonunda, Türklerin tamamen hâkim ve Türk dilinin dominant dil olduğu Mısır ve Suriye bölgesinde Türkçe eserler yazılmaya başlanmıştır. Türkçe eser yazan müellifler eserlerini emirlere veya hükümdarlara takdim ederek yeni bir çığır açmışlardır. Buna paralel olarak Anadolu'da Türkçe, XIV. yüzyıldan itibaren hâkim dil olmaya ve Farça ile Arapça'nın yerine geçmeye başlamıştır.

Memlûk Devleti'nde özellikle Sultan Berkük (1382-1399) devrinde, Erzurumlu Kadı Darir, daha sonra da Berke Fakih Türkçe eserler yazmışlar ve bu çığırda bayraktarlık yapmışlardır. Aynı yüzyıllarda Anadolu beyliklerinden İnançoğulları, Aydınoğulları, Menteşoğulları, Germiyoğulları ve Osmanoğulları Türkçe'ye büyük önem vermiştir. Özellikle Germiyoğullarının başkenti Kütahya'da Süleyman Şah (1360-1387)'in başında bulunduğu ilim çevresi, Türk dünyasının hemen hemen yazılmış bütün Türkçe eserlerinin ortaya çıkmasında en büyük âmil olmuş ve bu suretle yeni bir çığır açmıştır.

"Türk tarih yazıcılığının yahut da, Osmanlı tarih yazıcılığının da öncüleri kabul ettiğimiz"⁴ Şair Ahmedî (1334-1413), Şey-

1 Şehabettin Tekindağ, "Osmanlı Tarih Yazıcılığı", Belleten, Cilt: XXXV, Sayı: 140, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1971, s. 655-656.

2 T. Yılmaz Öztuna, Türkiye Tarihi II, Hayat Yayınları A.Ş. İstanbul, 1964, s. 186.

3 Nihad Sâmî Banarlı

Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I, M.E.B. Devlet Kitapları, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971, s. 381.

4 Şehabettin Tekindağ, a.g.m. s. 656.

İbni Sina

hoğlu Mustafa, Germiyanogulları başkentindeki ilim çevresinde yetişmiş kimselerdir. Germiyanogulları Beyliği bir diğer vesilesiyle Osmanogullarına geçtiği zaman (1081), bunlar da Osmanlılara intisap etmişlerdir. Şair Ahmedî, Süleyman Şah namına hazırlanmış olduğu "İskendernâme" adlı eserini Yıldırım Bayezit'e takdim etmiştir. Daha sonraları İskendernâmesi'ne manzum olarak kaleme aldığı "Dâsitân-ı Tevârih-i Müluk-ı Âli Osman"ı ilâve ederek, Yıldırım Bayezit'in oğlu Süleyman Çelebi'ye takdim etmiş, bu sûretle Osmanlı Tarih yazıcılığının öncüsü olmuştur. Şair Ahmedî'nin "Dâsitân"ı, sonradan eser yazan bütün Osmanlı müelliflerine kaynak olmuştur.

Özellikle I. Murat'tan II. Murat'a kadar devam eden devrede, Anadolu'de Farsça veya Arapça yazılmış bütün eski eserler toplu halde Anadolu'ya hâkim olan beyler namına Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Kütahya, Kastamonu, İzmir, Manisa ve Konya bölgelerinde bu faaliyetler çok geçmeden neticesini göstermiştir. İbn Sinâ'nın "Kanun Fi't-tıb" adlı eseri başta olmak üzere, tıbbâna ait eserler Türkçe'ye tercüme edilmiş ve Türk beylerine takdim edilmiştir. Bu devrede, Osmanlı Bey-

leri adına tercüme edilen eserlerin takdim edilmesiyle, XV. yüzyılın ilk yarısında yani 1424'ten itibaren Osmanlı tarih yazıcılığı ortaya çıkmıştır. Bunun ilk örneğini, 1424'te bazı ilâvelerle birlikte İbn Bîbî'nin "El Avârü'l-Alâiyye Fi'l Umûri'l Alâiyye" adlı eserini II. Murat adına tercüme eden Yazıcıoğlu Ali vermiştir. Daha sonraki müelliflerin, özellikle XVI. yüzyıl müelliflerinden Âlî, XVII. yüzyıl müelliflerinde Münecimbaşının esas kaynağını, Yazıcıoğlu Ali'nin eseri teşkil etmiştir.

II. Murat zamanında yapılan ilmî çalışmaların neticesinde, her bakımdan ve rönesans devri olan Fâtih devri ortaya çıkmıştır. Bu devirde, eski eserlerin tercüme edilmesi yanında, Fâtih adına birçok eser yazılmıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Fâtih'e kadar gelen devri tetkik eden Dursun Bey'in "Tarih-i Ebu'l-Feth"i, birçok anonimler, Ebu'l-Hayr'in "Fetihnâmesi", bu devirde ortaya çıkan eserlerdendir. Bu suretle Fâtih devrinde, Osmanlı Hânedanını, kuruluştan kendi zamanına gelmek üzere bir tarih yazmak şûuru ortaya çıkmıştır. Burada kullanılan metod uzun süre kullanılmıştır. Böylece Anadolu'da herhangi bir büyüğün veya bir ilin uluğunun, tarikat erbabının adına yazılan menâkıbnâmeler ele alınmak, varsa râviler tesbit edilmek, hâdiselerin içinde yaşamış olanları da karıştırmak suretiyle bir Osmanlı tarihi yazmak modası ortaya çıkmıştır¹.

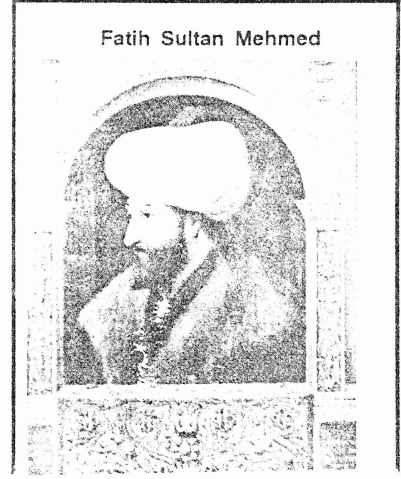
Geleneksel Osmanlı tarih yazıcılığı, XIII. yüzyılda Redîşüddin'in "Camî'üt-Tevârih" adlı eseriyle popüler duruma gelen İran tarihçiliğini kendine örnek olarak almıştır. Bu yeni anlayış II. Bayezit devrinde başlamıştır. II. Bayezit, devrin tarihçilerinden Kemal-Paşa-Zâde Şemseddin Ahmet ve Akkoyunlu hükümdarı Yakup Bey'in yanından gelen İdris-i Bitlisî'yi birer Osmanlı tarihi yazmakla görevlendirmiştir. Bu suretle Osmanlı tarih yazıcılığında yeni bir çığır açmıştır. İdris-i Bitlisî, eski İran tarihçilerinden Vassâf'ın "Tecziyet-ül Emsâr"ını, Cüveynî'nin "Cihan-güşâ"sını, Hamdullah Mustafî'nin "Tarih-i Güzide"sini esas ve örnek olarak "Heşt Behîşt" (Sekiz Cennet) adlı sekiz padişah devrini anlatan

1 A.g.y.

Farsça bir Osmanlı tarihî yazmıştır. Kemal Paşa-zâde'nin "*Tarih-i Âl-i Osman*" adlı eseri ise Türkçe olup ağır bir dille yazılmıştır¹.

İdris-i Bitlisî'nin Heşt Behişt'i, kendisinden sonra gelen yazarlara kaynak olmakla kalmamış, Âşık Paşa-Zâde'nin, Neşri'nin gayet kısa ve birçok eski kelimeleri içeren eserleri bir kenara bırakılarak, bir cümleyi on cümlede anlatan ve bir sayfayı on sayfaya çıkartan İran tarihçiliği, tarihçilerimiz tarafından yavaş yavaş benimsenmiştir. Kemal Paşa-Zâde, Hasan Can ve Hoca Sadettin Efendi, İdris-i Bitlisî'nin kullandığı şekli aynen, özellikle serlevhaları, Farsça olmak üzere kendi eserine almıştır. Bunun neticesinde, XVIII. yüzyılda yeni bir çığır açan vakanüvislik devrinde, başta Naima, Mehmet Raşit, Küçük Çelebi-Zâde olmak üzere Vâsif Efendi'ye kadar gelen bütün vakanüvisler serlevhalarını, İran tarihçiliğinin etkisi altında yazmaya başlamışlardır.

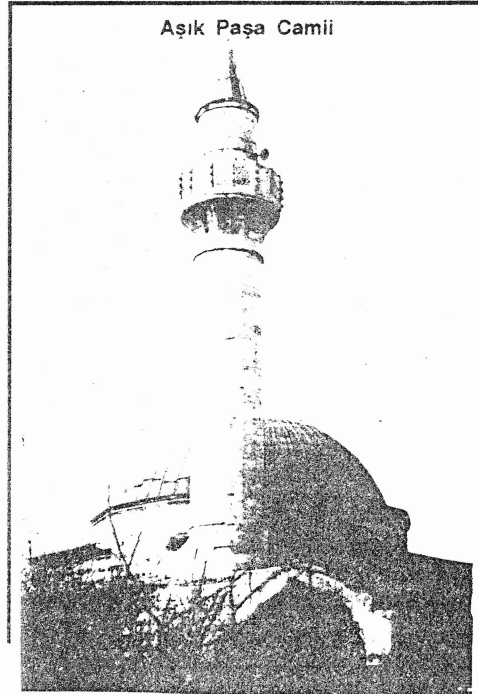
Bu dönemdeki tarihçiler, bilimsel anlayıştan uzak olup, olayların sebep ve sonuçlarını dinî olarak yorumlamışlar, olaylarda rolü olan

kişileri dinî ve mistik bir ölçü ile değerlendirmişlerdir².

XVI. yüzyılda, yalnızca padişah adına veya kendi adına eser yazan Osmanlı müellifleri yanında, Lütfi Paşa ve Rüstem Paşa gibi bazı büyük devlet adamları da modaya uyarak birer Osmanlı tarihi yazmışlardır. Lütfi Paşa ve Rüstem Paşa eserlerini, II. Bayezit devrinde başlayan yazarları bilinmeyen anonim denilen eserleri aynen alarak ve bazı ilâvelerle meydana getirmişlerdir. Buna rağmen devlet adamlığının yanında gerçek bir ilim adamı olan Lütfi Paşa, bütün sadrâzamların hal tercümelerinden ve devlet teşkilâtından bahseden "*Asafnâme*"sini yazmıştır.

XVI. yüzyıl tarihçilerinden Gelibolu'lu Mustafa Âlî, olayların üstünde durarak tenkidî bir ifade kullanmakla, kendisinden sonra gelen tarihçilere örnek olmuştur. Âlî'nin Arapça yazdığı "*Kühû'l-Ahbâr*" adlı dört ciltlik tarihinde tenkidî bir ifade kullanması, olayların ilk defa sebep ve sonuçları üzerinde durması Osmanlı tarihçiliği için çok önemlidir. *Kühû'l-Ahbâr*'da, İslâm tarihi konusunda verilen bilgiler, çağdaşlarına oranla daha geniştir. Yazar, tarihinin Osmanlılara ait bölümlerinde saray ve idare hayatının aksayan taraflarını pürüzsüzce göstermekten çekinmeyen, tarafsız bir tarihçi dürüstlüğü göster-

Nejat Göyünç, "*Tarihçiliğimizin Dünü*", Felsefe Kurumu Seminerleri, TTK Basımevi, Ankara, 1977, s. 741.

² Mükrimin Halil Yınanç, "*Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik*", Tanzimat I. Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 573.

miştir. Bu değerli Osmanlı tarihçisinin eserindeki ilmî değeri artıran diğer bir konu da, Âli'nin İslâm medeniyetinin gelişmesinde Türkler'in oynadığı büyük role, Türk ırkının bu konudaki önem ve hizmetine dikkat etmesidir¹.

XVI. yüzyılda, Yavuz Sultan Selim'in Suriye ve Mısır'ı fethinden sonra, olayları senesene, kısa ve en iyi bölümü seçilmiş, seçkin bir biçimde ele alan Arap tarihçiliği etkili olmuş. Osmanlı tarihçileri, Osmanlı İmparatorluğunu İslâm tarihinin bir uzantısı olarak kabul etmişler ve İslâm Tarihi çerçevesinde değerlendirmişlerdir. Özellikle eserlerinin giriş bölümlerinde XIII. yüzyıl Arap Tarihçisi İbn Haldun'un yararlı görüşlerini anlatmışlardır.

Geleneksel Osmanlı Tarih yazıcılığı anlayışında etkili olan iki temel eğilimin bulunduğu anlaşılmaktadır:

1. İran tarih yazıcılığı,
2. Arap tarih yazıcılığı,

Osmanlı tarihçilerinden Cennâbî, Arap tarih yazıcılığı etkisinde kalmış ve "El-Aylem-üz-Zâhir" adlı eserinde bu yeni usûlü takip etmiştir. XVII. yüzyıl yazarlarından Kâtip Çelebi, Cennâbî'yi tâkip ederek, "Fezleke"sinin dünyanın kuruluşunda 1532'ye kadar olan kısmını Arapça yazmıştır. Fezleke'nin 1532'den sonraki kısmı Türkçe'ye tercüme edilmiş ve yayınlanmıştır. XVII. yüzyıla damgasını vuran Kâtip Çelebi, "Keşf-üz-zünun" adlı eserini de

Arapça yazmıştır. Bu yazar, İzzet Koyuncuoğlu kütüphanesinde bulunan "İrşâd-ül Hayarâ Fî't-tarihi'l-Yunan ve'r-Rum ve'n-Nasarâ" eseriyle ilk defa olarak eski Yunan ve Roma tarihi ile meşgul olmuştur. Aynı eserinde "1656 senesinde Çarşamba semtinde bulunan evimde eserimi yazmaya başlıyorum" ifadesiyle, Osmanlı tarih yazıcıları içinde ilk defa milâdî tarih kullanmış olmakla dikkati çekmektedir².

Kâtip Çelebi dışında, Osmanlı tarihçilerinden batıdaki ülkelerin tarihine ilgi duyanlar da bulunmaktadır. Feridun Ahmet Bey'in 1572'de bir tercüman ile kâtibine çevirttiği "Tarih-i Frengi" (Fransa Kralları Tarihi), batı dillerinden Türkçe'ye yapılan ilk çeviridir.

Kâtip Çelebi'yi takip eden yazarlardan birisi, IV. Mehmet'in hocası bulunan Hezarfen Hüseyin Efendi, aynı usûlde "Tenkih-üt-Tevârih" ve Doğu ve Batı Roma İmparatorluklarını tetkik eden "Tarih-i Düvel-i Rumiyeye" adlı eserleri yazmıştır.

Alman humanistlerinden Joannes Garion (1499-1537)'un bir eserinden iki Osmanlı tarihçisinin faydalandığı bilinmektedir. Bunlardan biri Kâtip Çelebi, diğeri ise Münecimbaşı Ahmet Dede'dir. Münecimbaşı'nın "Cami'ud-Düvel"i (Dünya Tarihi) devrine göre değerli bir eserdir. Kâtip Çelebi'nin ünlü Coğrafya eseri "Cihannurnâ"nın kaynakları arasında batı kökenli "Atlas Mineur" adlı eserin varlığı bilinmektedir³.

Bu dönem tarihçilerinin özelliklerinden biri de, birkaç istisna dışında İslâm ve Osmanlı tarihi ötesinde, dünya tarihi hakkında pek az bilgiye sahip olmaları, Avrupa tarihini ise hiç bilmemeleridir. Münecimbaşı ve Hezarfen Hüseyin Efendi'nin, Doğu ve Batı Roma İmparatorlukları hakkında verdikleri bilgi doğru, ama eksiktir⁴.

Diğer taraftan XVII. yüzyılda bir takım vekâyinâmeler yazılmıştır. Anadoluhisarlı Abdurrahman Abdî Paşa, günü gününe, saati saatine olayları tespit etmek suretiyle IV. Mehmet dönemini içeren bir vekâyinâme yazmıştır. Topçular Kâtibi Abdülkadir gibi diğer yazarlar da XVIII. yüzyıla kadar devam

1 Banarlı, a.g.e. II. s. 612.

2 Tekindağ, a.g.m. s. 660.

3 Göyünç, a.g.m. s.242.

4 Yılmaz, a.g.m. s. 574.

eden devrin vekayinâmelerini yazmışlar, şahısları, şehirlere ve büyük olayları ele almak suretiyle özel tarihler meydana getirmişlerdir.

XVIII. yüzyılda Naima ve Raşit Mehmet Efendi gibi vakanüvisler vazifelerine pek sadık görünmemektedirler. Bunlardan ilki sayılan Naima, tasvirde ziyade olayları tenkit edebilmesine, sebep ve sonuçları üstünde durabilmesine rağmen kendi zamanındaki olayları yazmamıştır. Eserinin başında Karlofça Antlaşmasını, Edirne Vak'asını yazacağını belirtmiş olmasına rağmen, bu iki olayı hiç bir zaman yazmamıştır. 1711 Prut Savaşı, Raşit Mehmet Efendi'nin vakanüvisliği zamanında olmasına rağmen, buna ait bir kelime bile yazmamıştır. Bu durum, Avrupa dillerini bilen ve aynı zamanda sefir olarak İspanya'ya giden Vâsif Efendi'ye kadar devam etmiştir. Vâsif Efendi, yalnızca Osmanlı tarihin değil, Irak devletini yakından ilgilendiren olaylar üzerinde durarak Anaze ve Şemmar gibi Arap aşiretlerinin Bağdat Valileriyle olan münasebetlerini dile getirmiş, bu suretle vakanüvislikte yeni çığır açmıştır¹.

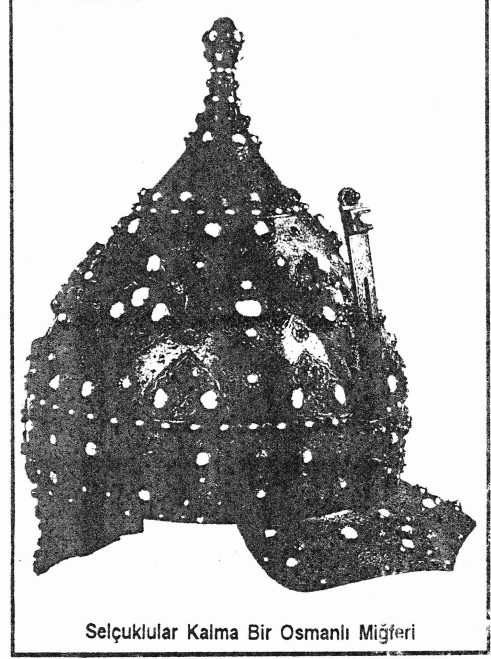
Vâsif Efendi'den sonra, Kethüdâ-Zâde Sait Efendi, Şânizâde Atullah Efendi gibi XIX. yüzyıl vakanüvis tarihçileri, diğer vakanüvislerden farklı olarak, Avrupa dillerine vakıf olduklarından eserlerinde Avrupa'nın çeşitli durumlarını belirtmişlerdir. Şânizâde, eserini Fransızca eserlerin etkisi altında kalarak yazmıştır.

XIX. yüzyıl Osmanlı tarih yazıcılığında, çalışmaları ve tâkip ettiği metod bakımından Ahmet Cevdet Paşa başta gelmektedir. 1774'ten itibaren 1825'e kadar Osmanlı İmparatorluğunun olaylarını yazmakla görevlendirilen Ahmet Cevdet Paşa, 12 ciltlik "Târih-i Cevdet" adlı eserini yazmıştır. İlk defa arşiv vesikalarına başvurmuş, Avrupa eserlerini görmüş veya tercüme ettirmiş, yeni eserler yazmıştır. Yazdığı tarih, kaynaklarının büyük bir dikkatle seçilmesi, bunların tenkit süzgecinden geçirilmesi, sebep ve sonuçlarının tahlili, o devrin yaşayış ve görüşlerini canlandırması bakımından çağdaş eserlerle aynı düzeydedir. Fransa'da uzun süre sefirlik

1 Tekindağ, a.g.m. s. 661.

2 Tekindağ, a.g.m. s. 662

Yunanç, a.g.m. s. 573.

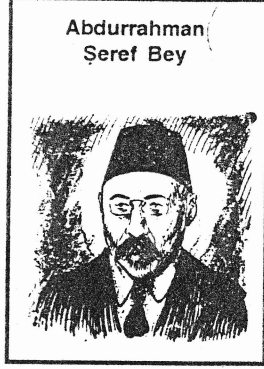
Selçuklular Kalma Bir Osmanlı Miğferi

yapan Ahmet Cevdet Paşa ilk defa Avrupa tarzında "Fezleke-i Tarih-i Osmanî" adlı gayet kısa bir eser yazmıştır. Eserinde Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu, yükselmesini, gelişmesini ve çöküşünü, değişik yerlerde teşkilât ve fikir hayatını ifade etmiştir. Eserinde manevî ve mistik etkilerin izlerinin görülmesi, anlatımdaki doğu unsurları, onun doğu tarihçisi olarak anılmasına sebep olmuştur².

Ahmet Cevdet Paşa'dan sonra, Ahmet Lütfi Efendi aynı yolu benimseyerek 12 ciltlik eserini yazmıştır. Eserinde, yalnızca anlatımı sadeleştirerek olayları "Takvim-i Vekayi"den aktarmaktan öteye gidememiştir.

Namık Kemal Bey'in "Osmanlı Tarihi" de pedagojik bakımdan değerlidir. Amacı milliyetçilik ve vatanperverlik aşılacak olan eser ilmî bir anlayışla yazılmamıştır.

Mustafa Nuri Paşa'nın "Netâyicü'l-Vukûat" adlı eseri derin araştırma ürünüdür. Osmanlı Devleti'nin siyasî olaylarını, bütün teşkilât ve müesseselerini anlatmış, devletlerin yükseliş ve çöküş sebeplerini belirtmiştir. Metot bakımından numune bir eser olan "Netâyicü'l-Vuk-

ûat", kendisinden sonra gelen tarihçilere örnek olmuştur¹.

Abdurrahman Şeref Bey, Ahmet Cevdet Paşa'dan sonra tarihçi Ahmet Lütfi Efendi'nin devam ettiği vekanüvis tarihçiliğinde ileri bir hamle yapmıştır. Liselerde okutulmak üzere yazdığı iki ciltlik "*Fezleke-i Tarih-i Duvel-i İslâmiye*" adlı kitabı çağına göre çok değerlidir. Tarihçi her bölümün sonunda o devrin ilim ve düşünce hayatını, Türkiye'ye ilgisi oranında Avrupa tarihini de anlatmış, bu suretle öğrenciyi tarih olayları üzerinde düşünmeye sevkmiştir.

Tanzimattan önce tek ilim kuruluşu olan medreselerde tarih okutulmuyordu. Tanzimattan sonra kurulan okullarda tarihin ders olarak okutulması ve batı dillerini bilenlerin artması, tercüme yapılması ihtiyacını doğurmuş ve bu alanda genel tarihler yazılmıştır. Bu genel tarihlerin ilki Ahmet Hilmi Efendi'ye ait olup, eserin tamamı Chambers'in "*Üniversal History*" adlı eserinden çeviridir. Böylece, yalnızca Müslüman devletlerin tarihi hakkında bilgi sahibi olmakla kalmamış, Hristiyan devletlerin tarihi ve dünya tarihi de öğrenilmeye başlanmıştır.

Mizancı Mehmet Murat Bey, Avrupa tarihçiliğini kısmen de olsa ülkemize getiren tarihçidir. "*Tarih-i Umumî*" adlı eserinin İslâm tarihi bölümü için Sedillot'un Arapların Tarihi ve Türkçe Endülüs Tarihi'nden faydalanmıştır. Meşrutiyetten sonra yazdığı 7 ciltlik "*Tarih-i Ebül-Fâruk*" adlı Osmanlı Tarihi, aynı değere sahip olmayıp, tarihçinin-sanılanın tam tersine bilimsellikten ve bilgiden yoksun-

luğunu ortaya koymuştur².

Tanzimattan sonra matbaacılığın yayılması ve toplumun okur-yazar kesiminde görülen artış, yeni tarihi eserler yazılması yolunda okuyucu isteğini ortaya çıkarmıştır. Bu istek ve ihtiyacı karşılamak üzere yukarıda örnekleri verilen, geçmişi anlatan ve açıklamaya çalışan eserler yazılmıştır. Avrupa'ya artan ilgiyi karşılamak üzere tercüme yapıp yayımlanmıştır. Bunun çoğunluğu İslâma ait eserler olmak üzere Batı tarihini anlatan orijinal eserler tâkip etmiştir. Sedillot'un Arapların Tarihi, Conde'nin İspanya'daki Mağribilerin Tarihi ve Chambers'in Üniversal History (Dünya Tarihi) adlı eseri Türkçe'ye çevrilmiştir. 1872'de Victor Duruy'un Orta Çağlar Tarihi'nin Türkçe'ye çevirisi yayımlanmış; bunu bir dizi çeviri ve uyarlama eserler tâkip etmiştir.

Avrupa etkilerinin artmasına karşılık İslâmî ve Osmanlı bakış açısı, dine ve hanedana bağlılık duyguları devam etmekteydi. Devrin en popüler yazarlarından biri olan Ahmet Mithat Efendi'nin "*Müfassal*" (Osmanlı Tarihi), "*Kâinat*" (L'ünivers'ten çeviri Dünya Tarihi), "*Üss-i İnkılâp*", "*Zübdetü-l Hakaayık*" adlı eserlerinde aynı etkileri görmek mümkündür.

Tanzimattan önce İslâm tarihi yazan tarihçilerimiz, eserlerinde yalnızca Müslüman Türk Devletlerine yer vermişlerdir. Geleneksel Osmanlı tarih anlayışı, olaylar arasında sebep-sonuç ilişkisi kurup, tenkit ve tahlil yaparak hüküm vermeyip; olayları hikâyeler biçiminde sıralayarak tasvir etme esasına dayanıyordu. Bu tarih anlayışına sahip tarihçilerimiz, eserlerinde sadece Selçuklu ve Osmanlılara yer verirler, Türklerin İslâmiyetten önceki tarihi ile İslâm dünyası dışındaki Türklerle pek ilgilenmezlerdi³. Selçuklu ve Osmanlı devirleri, İslâm tarihinin bir bölümü olarak kabul edilir ve o çerçeve içinde değerlendirilirdi. Tanzimattan itibaren yaygınlaşmaya başlayan yeni tarih anlayışından sonra, olayların sebep ve sonuç ilişkileri araştırılarak, diğer milletlerin tarihine de yer verilmiştir.

XIX. yüzyıl boyunca ve Batının etkisi altında şu fikirler gelişmiştir:

1. Tabii bir kimlikle belli insanların yer-

1 A.g.m. s. 575.

2 A.g.m. s. 579-580.

3 A.g.m. s. 585.

leştirdiği bir ülke olarak Türkiye fikri,

2. Osmanlı İmparatorluğu ve hanedanından bağımsız bir millet olarak Türkler fikri,

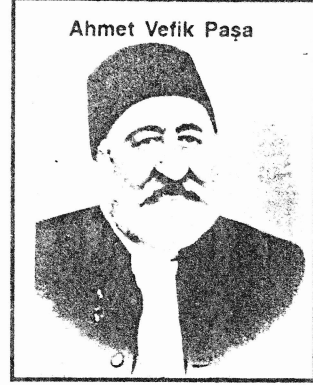
Bu fikirlerin en önemli kaynaklarından biri, XVIII. yüzyıldan başlayarak birçok bilginin doğu, İslâmiyet öncesi Türkler'in tarihi ve dilleri üzerinde çalıştıkları "Türkoloji" bilimidir. Türkoloji çalışmaları sonucunda Türkler'in Asya ve Avrupa tarihlerinde oynadıkları rol ve İslâmiyetten önceki tarihleri yeni bir görüşle ele alınarak açıklanmıştır. Türkoloji, bazı otoritelerin Türkler'le Macarlar'ın aynı kökenden geldiğine inanıldığı Macaristan'da geliştirilmiştir.

Türkler milliyetçi fikirlere, 1848 ihtilâlinin sonu Türkleri'ye yerleşen Avrupalı sürgünler aracılığıyla yaklaşmış, aynı zamanda Avrupa'ya giden Türk öğrenciler de bu fikirlerle tanışmışlardır.

Türkolojinin öncü bilgilerinden biri de, Türkiye'de kaldığı süre içinde pek çok Türk aydınıyla dostluk kuran ve dostluğunu Budapeşte'deki Doğu dilleri kürsüsü başkanlığına atandıktan sonra devam ettiren Macar bilginini Arminius Vamberi'dir.

Arthur Lumley Davids ve Leon Cahen, Batıda yayımlanan eserleri ile Türkolojiye hizmet etmişlerdir. Bunlardan birincisi Davids'in "Türk Dilinin Grameri" adlı eseridir. Eserin gramer bölümleri 1851'de yayımlanan ilk modern Türkçe gramer kitabı olan Fuat ve Cevdet Paşaların "Kavaid-i Osmaniyye" adlı eserlerine ilham kaynağı olmuştur. "Türk Dilinin Grameri"nin, Türkler hakkında bilgi veren giriş bölümü; "Genç Osmanlılar" grubu adına Paris'te 15 günde bir Ali Suavi tarafından çıkarılan "Ulûm" dergisinin ilk sayısında Türklerin -Müslüman veya Osmanlı değil- savunulmasında kaynak olarak kullanılmıştır.

Türk düşüncesini etkileyen ikinci eser, 1896'da Fransa'da yayımlanan Leon Cahen'in "Introduction a L'Histoire d'Asie" (Asya Tarihine Giriş) adlı eseridir. Asya tarihini anlatan eserde, temel ilgi Orta Asya steplerinde Türk göçmenlerinin oynadıkları role çekilmiştir. Eserin Türkçesi yayımlandığında pek çok Türk aydını, onun Türk tarihindeki yerini ve önemini kabul etmiştir.

Ahmet Vefik Paşa

Türk tarihçiliğinde İslâm ve Osmanlı sınırlarını aşarak, Türk tarihinin diğer devirlere açılan ilk eser, Şipka Kahramanı Süleyman Paşa'nın 1876'da yayımlanan "Tarih-i Âlem" adlı eseridir. Söz konusu eser, daha çok Davids ve diğer Avrupalı yazarlara dayanılarak yazılan İslâmiyet öncesi Türkler hakkındaki çalışmaların bilgisine dayanmakla beraber onun yanında Ahmet Vefik Paşa da Türk tarihi çalışmalarını İslâmiyet ve Osmanlı sınırlarının dışına çıkarıp, genişleten öncülerindendir. Ebûlgazi Bahadır Han'ın -"Şecere-i Türki" adlı eserini Doğu Türkçesi'nden Batı Türkçesi'ne (Türkiye Türkçesi) çevirerek Türk Tarihinin Osmanlı devri ile başlamayıp Orta Asya'ya uzandığını göstermiştir. Ayrıca "Lehçe-i Osmanî" adlı eserinin "Türk" maddesinde Türk Tarihinin hicretten beş bin yıl önce başladığına işaret etmiştir.

Şemsettin Sâmî, Türk'ün "büyük bir millet" olduğuna inanmış, özellikle Türk dili alanında milliyetçi bir düşünceyle verimli araştırmalar yapmış, Türk dilinin geçmişini aydınlatan, geleceğini zenginleştirmeye çalışan, "Kamûsü'l-A'lem", "Kamûs-ı Türki" gibi faydalı eserler yazmıştır. "İlmî Türkçülük" alanında faaliyetlerde bulunmuş, Avrupalı Türkologların çalışmalarıyla yakından ilgilenmiş ve Radlof'un eserinden faydalanarak "Orhun Âbideleri"ni Türkiye Türkçesi'ne tercüme etmiştir.

Bu dönem tarihçileri arasında Necip Asım Bey'in yeri büyüktür. Leon Cahen'in etkisinde kalarak bütün Türk tarihini kapsayan "Türk Tarihi" adlı eserini yazmıştır. Eserin içeriğinden kendisi de bağımsız katkılarda bulunmuş-

İsmail Gaspıralı

tur.

Türk tarihini, modern tarih ilmi esaslarına göre araştırma çalışmaları, Batılılaşma-Yenileşme hareketleri ile başlamış ve "Türkçülük" akımıyla birlikte o nispette gelişmiştir. Batıdaki "milliyet" ve "milliyetçilik" kavramlarının ülkemizde de yeniden "millî uyanışa" sebep olması tarih araştırmalarının gelişmesini sağlamıştır. Bu durum, tarih şuûrunu millî şuûrla birlikte yürüdüğünü, tarih şuûrunun millî uyanıştaki rolünü gösterir. Zaten Türkçülük-Milliyetçilik hareketinin iki temel ilham kaynağı dil ve tarihtir.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru ve XX. yüzyılın başlarında amacı Türkçülük ögesini öne çıkarmak olan milliyetçi akım, Rusya'daki Türkler'den ve çoğu Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşamak için gelmiş Müslüman Tatarlar ile Volga, Orta Asya, Azerbaycan ve Kırım Türklerinden güç almıştır.

Rusya'dan gelen bu sürgünlerin çoğunun eğitim düzeyi yüksek olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda bir takım gruplar arasında geçerli olan milliyetçi fikirlere de yabancı değillerdi.

Gaspıralı İsmail Bey önderliğindeki Tatar aydınları -

"Dilde, fikirde, işte birlik" esasına dayanan yeni bir akım başlattılar. Bu akımın fikirleri Türkiye'de Yusuf Akçura ve Ahmet Ağaoğlu tarafından yayıldı. Bu yeni milliyetçilik görüşünün başta gelen temsilcisi, önemli tarihî ve sosyolojik eserleriyle büyük Türkçü fikir adamı Ziya Gökalp'tir.

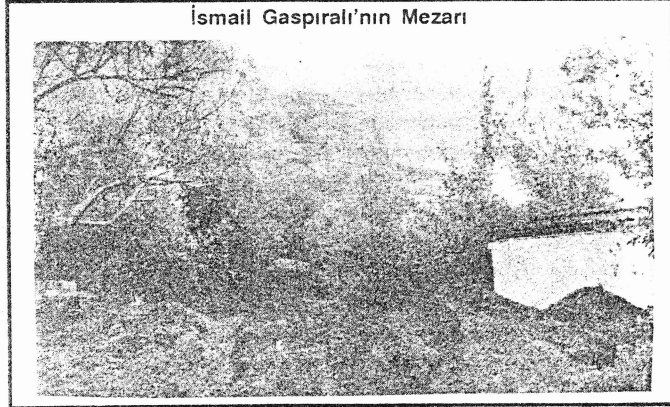
Millî Türk Tarihi yazıcılığı akımının millî letterarası şöhrete sahip temsilcisi, tarih ve özellikle edebiyat tarihi alanında yetişen Fuad Köprülü'dür. Fuad Köprülü, Türk-İslâm kültüründe Türklerin etkilerini araştırmış ve İslâmiyet'te Türk kültürel gelişimini göstermiştir. Türkiye'de Türkoloji araştırmalarının "yorulmak bilmez kurucusu" kimliğiyle tanınmıştır.

1908'de Meşrutiyet'ten sonra, her alanda olduğu gibi tarih yazıcılığında da yeni bir dönem başlamıştır. Tarih alanında ciddi eserlerin yayımı ve çevirisi bu tarihten sonra gerçekleştirilmiştir¹.

Osmanlı imparatorluğu'ndaki Türk olmanın unsurların bilinçlenmesi sonucunda, milliyetçilik akımı gelişmiş, gazete, kitap ve dergilerde anlamını bulmuştur.

1908 Kasım'ında İstanbul'da, Yusuf Akçura, Veled Çelebi, Necip Asım (Yazıksız), Bursalı Tâhir, Ahmet Mithat, Mehmet Arif, Agop Boyacıyan, Köse Raif Paşa-Zâde Fuat, Ahmet Ferit (Tek) ve Rıza Tevfik (Bölükbaşı) tarafından "Türk Derneği" adlı ilk milliyetçi (Türkçü) dernek kurulmuştur. Dernek, "Türk diye anılan bütün kavimlerin geçmişte ve günümüzdeki eserlerini, çalışma-

İsmail Gaspıralı'nın Mezarı

1 A.g.m. s. 595.

Ziya Gökalp

larını, durumlarını ve yaşadıkları çevreleri öğrenmeye ve öğretmeye çalışmak; yâni Türkler'in eski eserlerini, tarihlerini, dillerini, aydın ve halk edebiyatlarını, etnografyalarını, etnolojilerini, şimdiki içtimâî ve medenî durumlarını, Türk ülkelerinin eski ve yeni coğrafyalarını araştırıp ortaya çıkararak bütün dünyaya yaymak ve dilimizin açık, sâde, güzel bir ilim dili olabilecek şekilde gelişip medeniyete elverişli bir dereceye gelmesine çalışmak¹ amaçlarını gerçekleştirmek için faaliyetlerde bulunmuştur. Dernek, 1911'de aynı adlı bir dergi çıkarmaya başlamış ve dergi yedi sayı çıktıktan sonra kapanmıştır. Dernek ve dergi 1911 yılında yerini "Türk Yurdu" adlı bir dernek ve dergiye bırakmıştır.

1910'da Avrupa'daki Tarih akademilerine benzeyen "Osmanlı Tarihi Encümeni", Abdurrahman Şeref Bey'in başkanlığında kurulmuştur. Derneğin amaçları, Osmanlı İmparatorluğu tarihindeki boşlukları doldurmak, belgeler yayınlanmak ve büyük ölçüde yeni Osmanlı tarihini hazırlamaktı. Dernek, üçüncü amacını gerçekleştirmekte başarılı olamamıştır. İki yıl kadar sürekli olarak, zamanına göre yüksek bir ilmî düzeyde sayılabilecek "Tarih-î Osmânî Encümeni Mecmuası" adlı dergiyi yayımlamıştır. Dergiye katkıda bulunanlar arasında en ünlüsü Ahmet Refik'tir. Dergide, Osmanlı öncesi Türk Anadolu hakkında bir kaç makalenin dışında, Osmanlı Tarihi'ni konu edinen yazılar çık-

mıştır.

18 Ağustos 1911'de Mehmet Emin (Yurdakul), Ahmet Hikmet (Müftüoğlu), Ahmet Ağaoğlu, Hüseyin-Zâde Alî, Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp tarafından "Türk Yurdu" derneği kurulmuştur. 24 Kasım 1911'de "Türk Yurdu" adlı dergiyi çıkarmaya başlamıştır. Türk yurdu derneğinin amaçları "İslâm kavimlerinden başlıca mühimi terbiye ve ilmî, içtimâî, iktisadî seviyelerinin terfi ve ilasıyla Türk ırk ve dilinin kemaline çalışmak"tı. Bunu Türk Ocakları adı verilen kulüpler açmak, kurslar, konferanslar ve tartışmalar düzenlemek, kitap ve broşürler yayınlamak, okullar açmak suretiyle yapacaktı. Türk Yurdu dergisi Ekim 1924'e kadar çıkmış ve bu tarihten itibaren Türk Ocakları Merkez Heyeti tarafından yayınlanmaya başlamıştır.

Türk Ocaklarının sayısı yalnız İstanbul'da değil, bir çok il merkezinde süratle artmış, çok sayıda edebî şahsiyet hem derneğin yayın organında Türkcülük hakkında makaleler yazmış, hem de faaliyetlerine katkıda bulunmuştur.

Ahmed Refik Altınay'ın mezarı

1 Yeni Türk Ansiklopedisi, II. cilt, Ötügen Neşriyat A.Ş. İstanbul, 1985, s. 4249-4250.

Selânik'te de Ali Canip (Yöntem) ve Ömer Seyfettin'in önderliğinde milliyetçi bir akım başlamış ve 1911'de kurulan "*Genç Kalem*" dergisinde anlamını bulmuştur. Ziya Gökalp, bu derginin sürekli yazarlarından biri olmuştur.

Fuat Köprülü 1915'te "*Millî Tettebular Mecmuası*"nı çıkarmaya başlamıştır. Dergi beş sayı yayımlanmış olmasına rağmen, Türk tarihi çalışmalarında bir dönem noktası teşkil etmiştir.

Ziya Gökalp, Fuat Köprülü ve işbirliği yaptığı arkadaşlarının faaliyetleri ve yayımladıkları makaleleri Türk Tarihi alanına yeni bir boyut kazandırmıştır. Amaçları, Türkler'in ve Türkiye'nin tarihidir. Çalışmaları yalnız Osmanlı öncesi Türk Anadolusunu değil, Orta Asya ve Hindistan'daki Türk devlet ve milletlerini de kapsamıştır.

Ziya Gökalp, Fransız sosyologu Emil Durheim'in düşüncelerinden önemli ölçüde etkilenmiştir. Fuat Köprülü ile birlikte sosyolojik metodun Türk Tarihi'ne tatbikinde sorumludur. Her ikisinin makaleleri ve kitapları, siyasî tarihi olduğu kadar, kurum, yasa, folklor ve kültürü de konu edinmiştir.

Ziya Gökalp'in "*Türkleşmek, İslâmlaşmak ve Muasırlaşmak*" biçiminde üç kelime ile özetlenebilen fikirleri, tarihî ve bünyevî şartlara göre incelediği toplumun yeni kuracağı medeniyetin ve gibi elemanlarının bileşiminden meydana geleceğini göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır.

Fuat Köprülü, İstanbul Üniversitesi Türkoloji Bölümü başkanı olarak da Türkiye'de tarih tenkidi ve araştırmalarında Batı metodlarının yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Köprülü'yü milletlerarası üne kavuşturan ilk eseri "*Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*"dır. Bu eseriyle Köprülü, yalnız Türk Edebiyatı alanında değil, Türk tarihin de bir çok meselelerini dile getirerek Türkiyat sahasında yeni bir ufuk açmıştır. 1923'te yayımladığı "*Türkiye Tarihi*" adlı eseriyle Atatürk'ün de takdirini kazanan Fuat Köprülü, ülkemizde ilmi tarihçiliğin, modern tarih ilminin kurucusu olmuştur. 1925'te çıkarmaya başladığı "*Türkiyat Mecmuası*", bugün de Türkoloji'nin en ciddi dergisi olarak yayın

Fuat Köprülü

hayatına devam etmektedir.

Yukarıda açıklanmaya çalışıldığı gibi Cumhuriyet dönemi öncesinde Türk tarihinde etkisini sürdürmüş üç tarih anlayışı görülmektedir.

- Dini (ümmet) Tarih Anlayışı:** Tanzimat'tan sonra etkisi azalarak Cumhuriyet dönemine kadar devam etmiştir.
- Devlet Tarihi Anlayışı:** Tanzimatla başlamıştır.
- Millî Tarih Anlayışı:** Batılı akımların etkisiyle ortaya çıkmış, Osmanlı İmparatorluğu içindeki etnik gruplarda millî şuûrun güçlenmesinden sonra gelişmiştir. Bu anlayış Cumhuriyet döneminde gerçek niteliğini bulacaktır.